

УДК 159.92273

ББК 88.8

Марія Аравіцька, Ірина Петрів

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ МОНІТОРИНГ СТАВЛЕННЯ РІЗНИХ ГРУП СУСПІЛЬСТВА ДО ОСІБ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Стаття присвячена проблемам інформованості різних верств суспільства щодо проблем осіб з особливими потребами. Наведені результати опитування здорових людей щодо оцінювання ставлення до інвалідів, відзначені якості їх характеру, показана позиція відносно педагогічної інтеграції дітей-інвалідів, готовності до соціальної інтеграції інвалідами.

Ключові слова: особи з особливими потребами, соціальна реабілітація.

Статья посвящена проблемам информированности различных слоев общества относительно проблем инвалидов. Приведены результаты опроса здоровых людей относительно отношения к инвалидам, показаны качества их характера, позиция относительно педагогической интеграции детей-инвалидов, готовности к социальной интеграции инвалидами.

Ключевые слова: люди с особыми потребностями, социальная реабилитация.

This article is devoted to the problems of awareness of different walks of society for persons with disabilities. The results of surveys assessing attitudes towards disabled people, marked by qualities of their character, the position shown relative to educational integration of disabled children, willingness to healthy social integration of disabled persons.

Key words: people with special needs, social rehabilitation.

Постановка проблеми та аналіз результатів останніх досліджень. На сучасному етапі розвитку світової спільноти питання інтеграції людини з особливими потребами в суспільне життя, зміни самосвідомості суспільства щодо громадянина на візку, глухої чи незрячої особи досить актуальні. Людей з функціональними обмеженнями у всьому світі багато, а їх кількість постійно зростає. Нині можна говорити про глобальний характер проблеми інвалідності: у всьому світі ті чи інші можливості обмежені приблизно в кожній десятій людини (650 млн людей), з них майже 470 млн становлять особи працездатного віку [1; 3].

Фахівці в галузі фізичного виховання і спорту, зокрема фізичної реабілітації, – представники однієї з тих професій, для яких особи з особливими потребами є одним з важливих контингентів для роботи як навчальної, так корекційної, тому знання особливостей проблем цієї категорії населення є надзвичайно важливими.

Для України проблема соціального захисту інвалідів є особливо значущою у зв'язку зі стійкою тенденцією до зростання частки осіб з особливими потребами в загальній структурі населення. Якщо на початку 90-х рр. минулого століття загальна чисельність інвалідів в Україні становила близько 3% усього населення, або 1,5 млн осіб, то в 2008 р. їх чисельність дорівнювала 2,65 млн осіб, у тому числі 122,6 тис. дітей-інвалідів, тобто частка осіб цієї категорії в загальній структурі населення становить 5,3% усього населення, відповідно їх кількість зросла майже в 1,6 раза [1; 2].

Люди з функціональними обмеженнями у вітчизняному суспільстві відчувають негативний вплив багатьох соціальних проблем, пов'язаних з освітою, працевлаштуванням, медичним та немедичним обслуговуванням, матеріально-технічним та інформаційним забезпеченням повноцінної інтеграції в суспільне життя [17]. Кожна із цих проблем є темою для ґрунтовного вивчення задля удосконалення чинної системи соціальної допомоги, фізичної реабілітації, захисту і забезпечення осіб із функціональними обмеженнями. Значну частину вирішення цих питань забезпечують фахівці фізичної

реабілітації, тому знання ними не тільки медичних, але й соціальних та психологічних потреб інвалідів є важливим фактором повноцінного відновлення.

Мета роботи – дослідити суспільні та особисті взаємовідносини між здоровими людьми й особами з особливими потребами.

Методи та організація дослідження. Під час дослідження було проведено анкетування мешканців м. Івано-Франківськ та Івано-Франківської області, які представляють різні вікові категорії і, відповідно, різні соціальні групи суспільства. До першої групи увійшли студенти (особи віком $20,1 \pm 1,8$ років) (149 осіб), до другої – люди працездатного віку ($40,8 \pm 5,0$ років) (122 особи), до третьої – пенсіонери ($62,5 \pm 4,1$ років) (87 осіб). Усіх респондентів обирали шляхом сліпого рандомізованого відбору.

Опитування проводилось за анкетами А.М.Шипициної, І.І.Мамайчук (2001), розробленими для з'ясування становища інвалідів у соціумі [4].

Метою опитування за допомогою анкети № 1 було визначення оцінки інформованості соціуму щодо проблеми інвалідності. Анкета містила питання про те, чи достатньо висвітлені проблеми інвалідів у засобах масової інформації з уточненням джерел, запитання про наявність в Україні законів, які захищають права інвалідів, служб й організацій, які надають їм допомогу.

Анкета № 2 ставила за мету проаналізувати ставлення різних груп населення до інвалідів. Респондентові пропонували оцінити своє ставлення до людей з різними видами проблем зі здоров'ям, відзначити позитивні та негативні якості характеру інвалідів, вияснити позицію відносно педагогічної інтеграції дітей-інвалідів, з'ясувати готовність до соціальної інтеграції з особами з особливими потребами, з'ясувати позицію щодо необхідності пільг і державної програми їх працевлаштування.

Оцінивши результати опитування, диференціюючи вік респондентів, виявляли різницю у ставленні до досліджуваної проблеми людей різних вікових та соціальних груп. Отриманий результат виражали у відсотках від загальної кількості певних відповідей на кожне запитання (констатуючий експеримент).

Результати дослідження. Інформованість людей стосовно проблем, які виникають в інвалідів, є надзвичайно важливим явищем. Інформація, що стосується інвалідності, спонукає задуматися про ті труднощі, з якими зустрічаються неповносправні люди щодня.

Так, на думку більшості опитаних, у засобах масової інформації висвітлюються проблеми дорослих інвалідів та дітей інвалідів (приблизно 80%). Що стосується батьків дітей-інвалідів, то тільки 10–15% респондентів зустрічали таку інформацію.

На запитання, з яких джерел ви дізнаєтесь про проблеми інвалідів, 100% опитаних вказали телебачення. Для 94% пенсіонерів провідними джерелами інформації також є радіо та газети. Більша половина студентів та людей працездатного віку радіо і газети теж вважають важливим джерелом інформації. Що стосується журналів, популярної й наукової літератури, можна сказати про незначущість цих джерел для всіх респондентів. 38% студентів отримують інформацію про проблеми інвалідів від викладачів. Також студенти вважають одним з основних джерел інформації Інтернет (приблизно 80%). Для людей працездатного віку Інтернет теж є вагомим інформаційним джерелом (54%). І тільки 8% пенсіонерів дізнаються про проблеми людей з особливими потребами з Інтернету.

Більшість громадян впевнені в наявності законів, які захищають права інвалідів. Це говорить про довіру людей до українського законодавства. Виявилось, що студенти набагато краще проінформовані про наявність таких законів (74% дали ствердну відповідь). Знають про закони для інвалідів 58% людей працездатного віку, 53% пенсіонерів.

Ніхто з респондентів не заперечив наявності таких законів. Люди, які не знали цієї інформації, обирали відповідь “не знаю” (приблизно 40%). Це говорить про те, що громадяни впевнені в українському законодавстві і в тому, що інваліди захищені державою, хоча й не чули про конкретні закони з їх захисту.

Щодо наявності служб й організацій міста, які надають допомогу інвалідам, 100% студентів упевнені в існуванні таких організацій для дорослих інвалідів, трохи менше для дітей-інвалідів і 39% знають про такі служби для батьків дітей-інвалідів (рис. 1). Працюючі та пенсіонери не так одноставно відповідали ствердно на це запитання. Тому можна зробити висновок про погану поінформованість людей про такі служби та організації, які надають допомогу людям з особливими потребами. Адже на прохання перерахувати ці організації, мало хто міг їх назвати. Це свідчить про те, що в населення доволі розповсюджене бачення цієї проблеми, люди впевнені, що інваліди захищені державою, отримують потрібну допомогу, але конкретно із цим питанням багато хто не стикався, не цікавився.

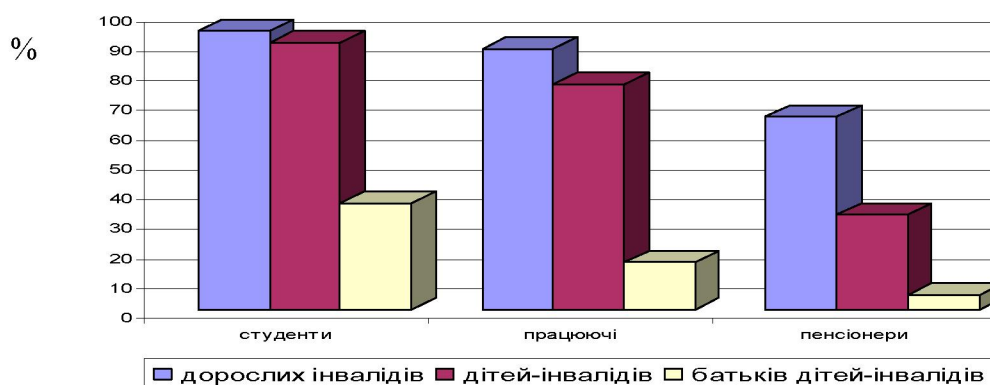

Рис 1. Інформованість про служби й організації, які надають допомогу інвалідам

Виявлення сприйняття людей з особливими потребами було основною метою анкети № 2. Завдяки цьому можна було визначити, яке місце в суспільстві здорові люди відводять інвалідам. Опитуваним було запропоновано вказати, як вони ставляться до людей з різними видами патології – інвалідів дитинства, по зору, по слуху, з порушенням рухів та з психологічними вадами.

У загальному помітне позитивне ставлення громадян до осіб з обмеженими можливостями, представники всіх груп висловили готовність їм допомагати. Єдину відмінність виявили у ставленні до осіб із психічними порушеннями. Можливо, люди відчують підсвідому пересторогу відносно них або просто відчують негативні емоції стосовно таких хворих. Порівнюючи ставлення до інвалідів різних груп суспільства, не помітно чітких відмінностей.

У середньому 90% студентів висловили готовність допомагати інвалідам з різними захворюваннями. Близько 15–20% з них відчують байдужість, дуже незначна частина виявила негативне ставлення. Зовсім інша картина в ставленні студентів до людей із психічними порушеннями. 28% молодих людей виявили негативізм по відношенню до таких осіб, 22% – байдужість.

Люди працездатного віку в основному вказували позитивне ставлення до інвалідів. Близько 15% відчують байдужість. Відсоток відповідей “негативно” був дуже незначний. Очевидно, працюючі люди мають більший життєвий досвід і зріло можуть

усвідомити проблеми інвалідів. Стосовно осіб із психічними відхиленнями люди працездатного віку, порівняно із студентами, виявили більш лояльне ставлення, 11% вказали негативне відношення, 25% – байдужість. Тобто люди середнього віку якщо й відчують неприязнь до цих осіб, то все ж частіше вона виявляється у вигляді байдужості, ніж у негативізмі.

Пенсіонери виявили майже стовідсоткову готовність допомагати людям, які мають інвалідність через різні захворювання. Не помітно суттєвих відмінностей у ставленні до інвалідів дитинства, по зору, по слуху, з моторними порушеннями. Люди пенсійного віку, порівняно з іншими опитуваними, виявили найбільш позитивне ставлення до інвалідів. До 10% відчують байдужість, негативізм стосовно інвалідів взагалі не є характерним. Практично нічим не відрізняється ставлення пенсіонерів до осіб із психічними порушеннями від ставлення людей працездатного віку, байдужість переважає над негативізмом.

Виявити ставлення людей до осіб з вадами можна дізнавшись, які риси особистості, на думку оточуючих, притаманні інвалідам. Було запропоновано вибрати зі списку ті якості, які, на думку респондента, мають люди з особливими потребами.

Найменша кількість опитаних відмітили таку рису, як доброзичливість (табл. 1). Не набагато більше людей вважають, що інваліди можуть мати високу працездатність. Тільки 12% людей працездатного віку відмітили працездатність інвалідів. Можливо громадяни вважають, що певні вади заважають проявити високу продуктивність праці, або що інваліди гірше можуть виконувати певну роботу в порівнянні із здоровими людьми. З іншого боку, те, що люди не вказували таку рису, як працездатність, може мати і прихований зміст: у нашій державі наявні проблеми з працевлаштуванням не тільки для інвалідів. Тому здорові люди не бачать інвалідів повноцінними колегами або вважають їх конкурентами на ринку праці.

Таблиця 1

Риси особистості в інвалідів за результатами опитування різних груп населення %

Риси особистості інвалідів	Студенти	Люди працездатного віку	Пенсіонери
	Позитивні		
Доброзичливість	21	13	14
Наполегливість	74	61	69
Працездатність	27	12	14
Терпіння	46	71	86
	Негативні		
Заздрість	11	7	2
Недовіра	64	51	43
Недостатність ініціативи	18	32	9
Відчуття жалю до себе	43	27	49

На думку респондентів, найбільш притаманними для інвалідів є наполегливість у досягненні мети й терпіння. Найбільше студентів відмітили таку якість, як наполегливість у досягненні мети (мабуть тому, що інвалідам треба завзято долати труднощі, щоб забезпечити собі нормальне існування). Люди працездатного віку і пенсіонери найчастіше вказували на терпіння інвалідів – 71 і 86% відповідно. Це говорить про те,

що здорові люди вважають, що особам з особливими потребами не створено відповідних умов існування, тому терплячість має бути їм притаманною.

Також людям було запропоновано вказати, які негативні риси особистості вони бачать в осіб з особливими потребами. Найбільше респондентів вважають, що інваліди ставляться з недовірою до оточуючих. Так відповіли 64% студентів, 51% працюючих і 43% пенсіонерів (табл. 1). Це свідчить про те, що хоча здорові люди і виявляють готовність допомагати хворим особам, але останні самі відносяться до оточуючих із пересторогою.

Також велика кількість респондентів відмічали в інвалідів недостатність ініціативи та відчуття жалю до себе. Порівняно з іншими, люди працездатного віку найчастіше вказували на безініціативність інвалідів. Очевидно, вони вважають, що люди з особливими потребами мають бути активнішими й самостійнішими. Найменше опитаних відмітили в інвалідів заздрість. Серед інших негативних рис особистості респонденти вказували озлобленість, замкнутість, відсутність бажання спілкуватись з оточуючими.

Інтеграція є завершальним поняттям у процесі розгортання соціалізації інвалідів. Вона проявляється через тенденцію навчати дітей із функціональними обмеженнями у звичайних школах, створення інтегрованих груп у вищих навчальних закладах тощо. Інтеграція є перспективною щодо підняття самооцінки й самоочікування дітей і молоді з особливими потребами, які отримують можливість будувати стосунки зі “звичайними” людьми, однолітками, які, у свою чергу, вчать з розумінням ставитись до людей із функціональними обмеженнями, відрізняючи їх самих від їхніх вад.

Для того щоб визначити, наскільки люди готові до інтеграції інвалідів у суспільство, було запропоновано назвати навчальний заклад, де мають навчатись діти-інваліди. Найчастіше дорослі люди називали спеціальну школу (78%), школу індивідуального навчання (90%) і спеціальний клас загальної школи (66%). Можливо, таке ставлення зумовлене небажанням відокремити дітей з вадами від здорових, люди вважають, що в спеціалізованих закладах можуть бути створені кращі умови, не усвідомлюють користь від спілкування дітей з вадами зі здоровими. Молоді люди налаштовані менш консервативно. Майже 40% студентів вважають, що дітям-інвалідам було б добре навчатись у звичайному класі загальної школи. Тобто молодше покоління виявляє більшу готовність “впускати” інвалідів у своє життя. Пенсіонери мають трохи інше бачення: 96% вважають ідеальним закладом для навчання дітей з особливими потребами спеціальну школу, 87% – школу індивідуального навчання. Консерватизм поглядів є характерною рисою для людей старшого віку (46% вважають, що інвалідам потрібно виховуватись та навчатись у домашніх умовах).

Важливим є те, як оточуючі ставляться до того, яку соціальну роль у суспільстві займає людина з особливими потребами. Респондентам було запропоновано вказати позитивне, негативне чи байдуже ставлення до інвалідів при різних життєвих обставинах.

У більшості випадків громадяни виявляють готовність допомагати людям з особливими потребами (рис. 2). Виявлено позитивне ставлення до того, щоб інвалід був сусідом по дому, по квартирі, родичем. Неоднозначними були відповіді стосовно трудових відносин з інвалідами. 20–30% опитаних ставляться негативно до того, щоб інвалід був колегою по роботі чи підлеглим. Очевидно, люди не бажать відчувати відповідальність стосовно коректної поведінки з інвалідами. Тільки 39% ставляться позитивно до того, щоб інвалід був їхнім начальником. Найбільший відсоток відповідей “байдуже” був стосовно інвалідів як представників влади.

Досить критично громадяни ставилися до того, щоб інвалід був лікарем. Тільки 26% бачать у людях з особливими потребами хороших представників медицини, 28% виказали байдужість. Більша половина опитаних (54%) висловили негативне ставлення до того, щоб інвалід був лікарем. Очевидно, ця професія асоціюється в людей зі здоров'ям. Також порівняно негативно громадяни налаштовані до того, щоб учителем дитини був інвалід, всього 18% опитуваних ставляться до цього позитивно. Проте оточуючі не проти того, щоб діти-інваліди навчалися разом з їхніми дітьми (тільки 8% є противниками цього).

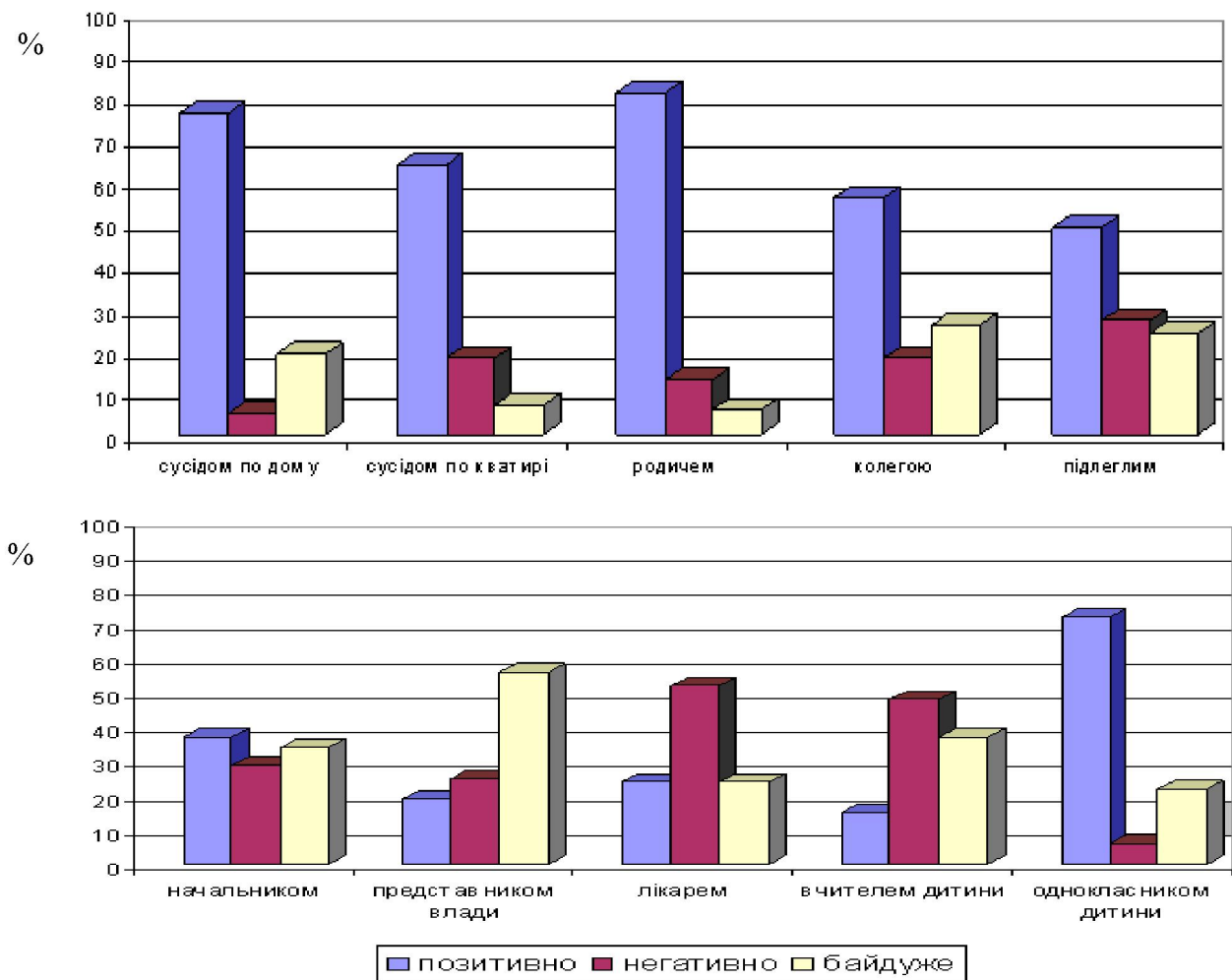

Рис. 2. Розподіл відповідей на запитання анкети “Як ви ставитесь до того, щоб інвалід був...”

Більшість громадян вважають, що особам з особливими потребами необхідні пільги: при користуванні транспортом, лікуванні та надання пенсії по інвалідності (рис. 3). Думки розділилися стосовно прийому на роботу та вступі до ВНЗ і коледжів. Всього 59% студентів вважають, що інвалідам потрібні пільги при вступі. Люди працездатного віку теж неоднозначно ставляться до надання пільг при вступі та при прийомі на роботу. Тільки пенсіонери проявили високу лояльність у цих питаннях (можливо тому, що вони не вбачають в інвалідах конкурентів у праці й навчанні).

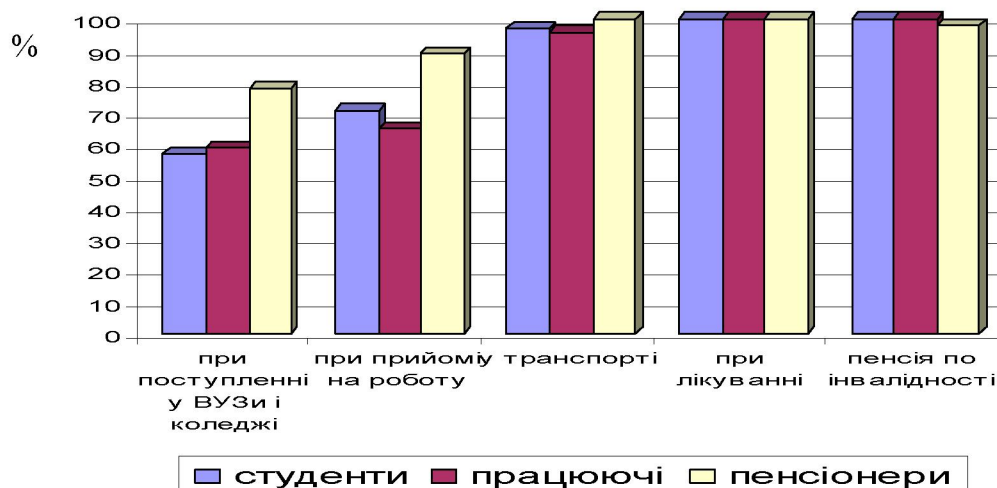

Рис. 3. Необхідність пільг для інвалідів

На запитання про необхідність створення державної програми працевлаштування інвалідів більшість респондентів відповіли ствердно (92%). Це дещо суперечить відповідям на попередні питання. Очевидно, люди не бажають ділитися своєю роботою з інвалідами, вважають, що державою мають бути створені робочі місця безпосередньо для інвалідів.

Висновок

У загальному можна сказати, що представники різних груп соціуму хоча й позитивно ставляться до інвалідів, все ж не завжди готові сприймати їх як повноцінних членів суспільства. Найчастіше люди відчувають стосовно осіб з особливими потребами співчуття, жалість, але не бачать їх рівними собі. Тому важливою є виховна та просвітня роль фахівців у галузі фізичного виховання та спорту, які працюють із різними віковими й соціальними групами населення щодо інформування проблем осіб з особливими потребами.

Подальший пошук у цьому напрямі полягає у визначенні соціального самопочуття осіб з особливими потребами в сучасному суспільстві.

1. Веракса Т. Соціальні послуги в громаді: інновації / Т. Веракса // Соціальний захист. – 2010. – № 2. – С. 49–52.
2. Колесникова Н. Дбайлива турбота, трудотерапія, розвиток творчих здібностей – складові реабілітації / Н. Колесникова // Соціальний захист. – 2010. – № 3. – С. 13.
3. Правовий захист осіб з функціональними обмеженнями : Збірка нормативних документів / за ред. О. Й. Дем'янюка. – Луцьк : РВЦ ЛІРоЛ, 2008. – С. 14–20.
4. Шипіцина Л. М. Дитячий церебральний параліч / Л. М. Шипіцина, І. І. Мамайчук. – С. Пб. : Дидактика Плюс, 2001. – 272 с.

Рецензент: докт. мед. наук, проф. Бойчук Т. В.